

JAMIYATNING PAYDO BO'LISHIGA OID QARASHLAR DINAMIKASI

Tursunova Munisa

O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim,

Fan Va Innovatsiyalar Vazirligi

Farg'ona davlat universiteti Talaba, 25.14-guruh

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19809923>

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatning paydo bo'lishiga oid falsafiy va sotsiologik qarashlarning tarixiy dinamikasi o'rganiladi. Qadimgi falsafadan tortib zamonaviy nazariyalargacha bo'lgan davr qamrab olinib, jamiyatning kelib chiqishi va rivojlanishiga doir asosiy konsepsiyalar tahlil etiladi. Natijada jamiyat to'g'risidagi bilimlarning qanday shakllanib, takomillashib kelganligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: jamiyat, ijtimoiy shartnoma, organik nazariya, konflikt nazariyasi, funksionalizm, jamiyatning kelib chiqishi.

1. KIRISH

Jamiyat — bu insoniyatning eng murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy hodisalaridan biridir. Uning kelib chiqishi, shakllanishi va rivojlanishi qadim zamonlardan beri mutafakkirlarni o'z tadqiqotlari markaziga qo'yib kelgan. Jamiyatning paydo bo'lishi haqidagi savol falsafa, sotsiologiya, siyosatshunoslik va antropologiyaning kesishgan nuqtasida turadi. Ushbu masalani chuqur o'rganish nafaqat o'tmishni tushunish, balki hozirgi kunda yuz berayotgan ijtimoiy o'zgarishlarni to'g'ri baholash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Insoniyat tarixi davomida turli sivilizatsiyalar va madaniyatlar jamiyatning paydo bo'lishini o'z dunyoqarash va e'tiqodlari nuqtai nazaridan talqin etishga harakat qilganlar. Bu fikrlar dastlab mifologik, keyinchalik esa ilmiy tarzda ifodalana boshlagan. Mazkur maqolada ushbu qarashlarning evolyutsiyasi va ularning zamonaviy ijtimoiy nazariyalardagi o'rni ko'rib chiqiladi.

2. QADIMGI VA O'RTA ASR FALSAFASIDA JAMIYAT HAQIDAGI QARASHLAR

Qadimgi yunon faylasufi Aristotel (miloddan avvalgi 384–322) jamiyat kelib chiqishini tabiiy-biologik jihatdan asoslagan. Uning ta'kidlashicha, inson — ijtimoiy mavjudot (zoon politikon), ya'ni o'z tabiatiga ko'ra jamoa ichida yashashga mo'ljallangan. Aristotel oila va qabila kabi kichik ijtimoiy birliklardan kattaroq siyosiy birlik — polisning shakllanishini tabiiy evolyutsiya sifatida talqin etgan. Platon esa o'zining "Davlat" asarida ideal jamiyat modelini taklif etib, jamiyatning kelib chiqishini mehnat taqsimotining ob'ektiv zaruratidan izlagan.

O'rta asrlarda Avliyo Avgustin va Foma Akvinskiy jamiyat kelib chiqishini ilohiy irodaga bog'lagan. Ularning fikricha, ijtimoiy tartib va davlat Xudoning in'omi bo'lib, inson tabiatining asl kamoloti faqat ilohiy qonunlarga bo'ysunish orqali amalga oshishi mumkin. Bu davrda sharq mutafakkirlari, jumladan Ibn Xaldun (1332–1406) o'zining "Muqaddima" asarida jamiyat dinamikasini tahlil etib, "asabiyya" tushunchasini kiritgan — ya'ni jamoaviy birdamlik va hamjihatlik kuchi sifatida. Ibn Xaldunning nazariyasi jamiyatlarning yuksalishi va tanazzulini tushuntirishda bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan.

3. YANGI DAVR FALSAFASIDA IJTIMOIIY SHARTNOMA NAZARIYALARI

XVII–XVIII asrlarda Yevropa falsafasida ijtimoiy shartnoma nazariyalari keng tarqaldi. Bu oqimning asosiy vakillari — Tomas Gobbs, Jon Lokk va Jan-Jak Russo jamiyatning paydo bo'lishini insonlarning ongli kelishuvi sifatida talqin etdi. Gobbs "Leviafan" (1651) asarida

"tabiiy holat"ni urush holi deb ta'rifladi va odamlar xavfsizlik uchun o'z erkinliklarini davlatga topshiradi deb hisobladi.

Jon Lokk esa tabiatdagi jamiyatni nisbatan tinch deb ko'rib, odamlar mulkiy huquqlarini himoya qilish uchun shartnoma tuzadi degan g'oyani ilgari surdi. Russo esa sivilizatsiyadan oldingi "tabiat odami" pok va erkin bo'lgan, ammo jamiyat uni buzib yuborgan deb hisobladi. Uning "Ijtimoiy shartnoma" (1762) asari demokratik davlat tuzilishi haqidagi nazariyasining asosini tashkil etdi. Bu nazariyalar keyinchalik fransuz inqilobi va zamonaviy demokratiya institutlarining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

4. XIX–XX ASRLARDA SOTSIOLOGIK NAZARIYALAR

XIX asrda sotsiologiya fan sifatida shakllanishi bilan jamiyatning kelib chiqishiga ilmiy yondashuv yanada rivojlandi. Ogüst Kont (1798–1857) sotsiologiya faniga asos solib, jamiyatni ijtimoiy fizika qonunlari asosida o'rganish mumkin deb hisobladi. U jamiyatni organizmga o'xshata olib, uning rivojlanishida uch bosqichni — teologik, metafizik va pozitivistik davrlarni ajratdi.

Karl Marks (1818–1883) jamiyatning paydo bo'lishi va rivojlanishini moddiy ishlab chiqarish kuchlari va munosabatlarining ziddiyatlariga bog'ladi. Uning materializmga asoslangan nazariyasida ijtimoiy tuzum ishlab chiqarish munosabatlariga bog'liq bo'lib, sinfiy kurash tarixning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Emile Dyurkgeym esa ijtimoiy faktlar ob'ektiv mavjudligini ta'kidlab, jamiyatning organik hamjihatlik asosida shakllanishini ta'kidladi va "kollektiv ong" tushunchasini kiritdi.

Maks Veber (1864–1920) jamiyatni tushunish uchun individualistik yondashuv zarurligini asoslab, ijtimoiy harakatlarni ma'no va motivlar nuqtai nazaridan tahlil etdi. Uning protestant etikasi va kapitalizmning kelib chiqishiga oid tadqiqotlari jamiyat shakllanishida madaniy va diniy omillarning rolini ko'rsatib berdi.

5. ZAMONAVIY KONSEPSIYALAR VA O'ZBEKISTON SOTSILOGIYASI

XX asr o'rtalarida Talkott Parsons (1902–1979) strukturaviy funksionalizm nazariyasini yaratdi. Unga ko'ra jamiyat — o'zaro bog'liq funksional quyi tizimlardan iborat murakkab sistema. Har bir element butun tizimning barqarorligini ta'minlash vazifasini bajaradi. Bu konsepsiya keyinchalik Niklas Luman tomonidan ijtimoiy tizimlar nazariyasi sifatida yanada rivojlantirildi.

Zamonaviy konflikt nazariyasi vakillari (R. Darendorf, L. Kozer) jamiyatni doimiy ziddiyatlar va o'zgarishlar maydoni sifatida ko'radi. Ularning ta'kidlashicha, ijtimoiy farqlar va muayyan guruhlar manfaatlarining to'qnashuvi jamiyatning rivojlanish mexanizmi hisoblanadi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida milliy sotsiologik maktab shakllanib, jamiyatning kelib chiqishi va rivojlanishi mahalliy madaniy-tarixiy kontekstda o'rganilmoqda. Mahalla instituti, oila qadriyatlar va milliy an'analarning ijtimoiy birlikni ta'minlashdagi roli tadqiqotlar markaziga ko'tarilgan. O'zbek mutafakkirlari Forobiy, Ibn Sino, Beruniy kabi allomalarning ijtimoiy-falsafiy merosini zamonaviy fan nuqtai nazaridan qayta talqin etish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

6. XULOSA

Jamiyatning paydo bo'lishiga oid qarashlarning tarixiy dinamikasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu masalaga bo'lgan yondashuv doimo o'z davrining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sharoitlarini aks ettirgan. Qadimgi falsafaning biologik-tabiiy talqinlaridan ijtimoiy shartnoma

nazariyalarigacha, klassik sotsiologiyadan zamonaviy tizimli tahlilgacha bo'lgan yo'l — insoniyatning o'zini o'zi tushunishdagi intellektual taraqqiyotining ifodasi hisoblanadi.

Hech bir nazariya jamiyat fenomenini to'liq qamrab ololmaydi. Har birining o'ziga xos kuchli tomonlari va cheklovlari mavjud. Shu sababli zamonaviy ijtimoiy fanlar ko'p metodli va fanlararo yondashuv asosida jamiyatni o'rganishga intilmoqda. O'zbekiston sharoitida esa milliy qadriyatlar, tarixiy tajriba va zamonaviy ilmiy yutuqlarni uyg'unlashtirgan ijtimoiy nazariyalar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifasi bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Aristotel. Siyosat. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. — 320 b.
2. Ibn Xaldun. Muqaddima. — Toshkent: Ma'naviyat, 2018. — 480 b.
3. Marks K., Engels F. Tanlangan asarlar. — Toshkent: O'zbekiston, 1980. — 544 b.
4. Dyurkgeym E. Mehnat taqsimoti haqida. — Toshkent: Falsafa instituti nashriyoti, 2010. — 260 b.
5. Parsons T. Ijtimoiy tizim. — Moskva: Akademicheskij proekt, 2002. — 832 b.
6. Veber M. Ijtimoiy fan metodologiyasi. — Toshkent: Akademiya, 2012. — 304 b.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 176 b.
8. Qodirov A. Falsafa asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2021. — 352 b.
9. Tojiboeva D. Sotsiologiyaga kirish. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 228 b.
10. Eshmatov B. O'zbek sotsiologik tafakkurining rivojlanishi. — Toshkent: Akademiya, 2020. — 180 b.